

*És minden lágyan ellebeg...:
In honorem Jankovics József*

*És minden lágyan ellebeg...:
In honorem Jankovics József*

M^{odius}
H^{odiernus} 15

M^{od}_{us}
A^{di}_{ern}^{us} 15

*A nyíregyházi Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület
könyvsorozata*

A sorozat szerkesztője:

Merces István

*És minden lágyan ellebeg...:
In honorem Jankovics József*

*Mod^{us}
Hodi^{ernus} 15*

Nyíregyháza – Eger, 2026

Az előszót írta:

MONOK István

A kötetet szerkesztette:

PINTÉR Márta Zsuzsanna

MERCS István

A címlapon:

.Jankovics József előadást tart

Vaja – Vay Ádám Kastély, 2011. április 08.

© Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, Nyíregyháza

© Líceum Kiadó, Eger

© Szerzők

ISSN: 2060-2324

ISBN: 978-615-5971-07-5

Támogatta:

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Eger

Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, Nyíregyháza

Kiadta:

Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, Nyíregyháza

Líceum Kiadó, Eger

Nyíregyháza – Eger, 2026

Tartalomjegyzék

<i>...ahogy a saját értékrendünk diktálja: Előszó a Jankovics Józsefre emlékező írásokhoz (MONOK István) .....</i>	<i>7</i>
<i>A végek tisztelete – szerkesztői előszó (MERCUS István) .....</i>	<i>15</i>
JANKOVICS JÓZSEF IRODALMI KAPCSOLATRENDSZERÉRŐL	
<i>„Seregélyestől a Ménesi útig” – életútinterjú Jankovics Józseffel (SZONDI György) .....</i>	<i>22</i>
ÁCS PÁL, SZÉKELY Júlia	
<i>Egy elhidegülő kapcsolat története: Jankovics József és Kovács Sándor Iván .....</i>	<i>44</i>
JANKOVICS Boglárka, JANKOVICS Petra, SCHILLER Erzsébet	
<i>Dedikációk Jankovics József könyvtárában .....</i>	<i>65</i>
In honorem JANKOVICS JÓZSEF	
POLGÁR Anikó	
<i>„Szűk nyelve van papíros-követnek”: Ovidius Heroidái Gyöngyösi István fordításában .....</i>	<i>90</i>
KŐSZEGHY Péter	
<i>A Chariclia és az Új életre hozott Chariclia .....</i>	<i>98</i>
MÉSZÁROS Kálmán	
<i>A Murányi Vénusz „síron túli kalandja”?: Egy történelmi tévedés nyomában .....</i>	<i>130</i>
Csörsz Rumen István	
<i>Jankovich Miklós kedves költői: Gyöngyösi István, Ányos Pál és Ráday Gedeon .....</i>	<i>142</i>
SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza	
<i>Gyarmati Balassa Ferenc (1535–1554) tragikusan megszakadt peregrinációja .....</i>	<i>153</i>

TÓTH Gergely	
<i>Adalékok Bél Mátyás peregrinációjához</i>	163
VÉGH Balázs Béla	
<i>Michael Weiss brassói szász városbíró élete és halála</i>	180
NAGY Levente	
<i>Miért akarták Bethlen Miklóst felakasztatni a császári hadvezérek?: Bethlen Miklós és Giambattista Vico Carafa-életrajza</i>	191
MERCS István	
<i>A késő barokk katolikus prédikációirodalom pólusai: Előljáróban a készülő áttekintéshez</i>	205
PINTÉR Márta Zsuzsanna	
<i>Mitológiai témák a XVII. századi erdélyi színjátékokban: Felvinczi György és a Comico-Tragoedia</i>	219
EGYED Emese	
<i>Argenisi versek</i>	234
BENE Sándor	
<i>Fútól fáig, váltságtól vadsáig: Kazinczy Ferenc Zrínyi-olvasata</i>	247
SZÖRÉNYI László	
<i>Nem lehet elég korán kezdeni</i>	262
CSEHY Zoltán	
<i>„Micsoda szemenszedett beszéd ez?!”: Közelítések Esterházy Péter Daisyjéhez</i>	272
Képtár (összeállította: MERCS István)	280
Névmutató (összeállította: EDELÉNYI Márta)	297
<i>A kötet szerzői</i>	314
<i>Table of contents</i>	320
<i>A sorozat kötetei</i>	322

TÓTH Gergely

Adalékok Bél Mátyás peregrinációjához

Szeretett mesterünk, atyai jóbarátunk, Jankovics József több fontos publikációt is megjelentetett a kora újkori magyarországi egyetemjárás tárgyában. Eme írásában a rá jellemző érzékenységgel, humánummal közelített a témához, s jól tapintott rá annak fontosabb jellemzőire.¹ Ezekhez a tanulmányokhoz kapcsolódva, illetve belőlük tanulva tisztelgek elhunyt kollégánk előtt az alábbi írással, amelyben Bél Mátyás (1684–1749), a hatalmas életművet örökül hagyó pozsonyi lelkész-tudós² egyetemi tanulmányaihoz szeretnék néhány adalékot szolgáltatni. Bél peregrinációjának írásos emlékei, illetve az azokból levonható tanulságok ugyanis néhol pontosan egybehangzanak Jankovics József megállapításaival, míg más esetekben inkább színesítik az általa alkotott képet.

¹ JANKOVICS József, *Utószó* = BETHLEN Mihály *útinaplója (1691–1695)*, s. a. r. JANKOVICS József, Bp., Magyar Helikon, 1981. 141–154; JANKOVICS József, *A magyar peregrinusok Európa-képe = Régi és új peregrináció: magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon, II (III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus)*, szerk. BÉKESI Imre, JANKOVICS József, KÓSA László, NYERGES Judit, Bp.–Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság–Scriptum, 1993, 556–564; a tanulmány újabb (általam idézett) megjelenése: JANKOVICS József, *A magyar peregrinusok Európa-képe = JANKOVICS József, Ex Occidente...: A XVI. századi magyar irodalom európai kapcsolatai*, Bp., Balassi, 1999. 204–215; JANKOVICS József, *Polgárosodás és peregrináció = Polgárosodás és irodalom*, szerk. ALEXA Károly, Bp., Kölcsey Intézet, 2003. 9–16.

² Bél Mátyás életére elavult, de máig az egyetlen magyar nyelvű monografikus feldolgozás: HAAN Lajos: *Bél Mátyás*. Székfoglaló értekezés. Bp., Akadémia, 1879. Szlovák szerzőktől származó fontosabb szakmunkák: Jean OBERUC (Ján OBERUČ), *Matthieu Bel: Un pietiste en Slovaquie au 18e siecle*, Strasbourg, Librairie Evangelique, 1936; Blažej BELÁK et al., *Matej Bel 1684–1749, Výberová personálna bibliografia k 300. výročiu narodenia Mateja Bela*, [Martin], Matica Slovenská, 1984; Ján TIBENSKÝ, *Veľká ozdoba Uhorska: Dielo, život a doba Mateja Bela*, [Bratislava,] Tatran, 1984; *Matej Bel: Doba – život – dielo*, zost. Ján TIBENSKÝ, autorský kollektív Blažej BELÁK et al, Bratislava, Slovenská Akadémia Vied, 1987; Ivona KOLLÁROVÁ, Imrich NAGY, *Matej Bel: Osobnosť, médium a transfer ideí na prahu osvietenstva*, Bratislava, Literárne informačné centrum, 2021. A további bőséges irodalomra ld. nemrég megjelent tanulmányom: TÓTH Gergely, *Egy hungarus értelmiségi pályafutásának tipikus és egyedi vonásai: Bél Mátyás elfeledett (ön)életrajza*, Történelmi Szemle, 2022, 417–445.

Az elhallgatott patrónus: Klement Márton

Jankovics József „hősének”, Bethlen Mihálynak nem volt szüksége gazdag pártfogóra, hiszen neki *patere* volt, nem pedig *patronusa*. Jankovics is jelzi utószavában, hogy Bethlen Miklós fiának más anyagi lehetőségei voltak, mint a peregrinusok többségének.³ De az ocsovai mészáros gyermeke, Bél Mátyás (ld. *Képtár* 13. kép) nagyon is rászorult a pénzbeli támogatásra, különösen azért, mert 1704-ben, amikor egyetemre készült, atyja már több éve halott volt.

A szükséges források megszerzéséről ő maga is beszámolt. 1708. évi lelkésszé avatásakor az ordinációs jegyzőkönyvben megörökített kis életrajzban még csak annyit közöl, hogy úgy kellett „összekoldulnia” a pénzt a tanulmányaihoz.⁴ Ez a kijelentés később pontosítást nyer az 1746-ban megjelent, nagy terjedelmű (ön)életrajzában, amely egy általa készített biográfián alapul.⁵ Ebben ugyanis azt olvashatjuk, hogy a besztecebányai városi tanács egyházi stipendiumot ígért a fiatal diáknak, amelyhez a rozsnóiak is hozzájárultak, azzal a feltétellel, hogy majd dolgozik nekik – nyilván tanárként vagy lelkészként.⁶ Később a

³ JANKOVICS József, *Utószó = BETHLEN Mihály útinaplója*, 147.

⁴ „...emendicata stipe (nec enim fateri pudeit) Germaniam petiit...” Ld. CXLVII. Matthias BÉL. In: Univerzitná knižnica v Bratislave, MS 709. *Matricula ordinatum ... districtus montani*, p. 59. A jegyzőkönyv másolatban maradt ránk, de máshonnan tudható, hogy a jelöltek eredetileg saját kezűleg jegyezték bele rövid biográfiájukat. A kötetre és általában az ordinációs könyvek jellegzetességeire ld. SZABÓ András Péter, *Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban – egy nélkülözhetetlen adattár „koraújkorász” szemmel*, Történelmi Szemle, 2014, 145–147.

⁵ A Bél által neki küldött szöveget dolgozta át, majd jelentette meg Jakob Brucker, a *Pinacotheca scriptorum* című életrajz-sorozat szerkesztője. Az (ön)életrajzot ld. Jacobus BRUCKERUS [–BÉL Mátyás], *Matthias Belius = Jacobus BRUCKERUS–Ioannes Iacobus Haidius, Pinacotheca scriptorum nostra aetate literis illustrium, exhibens auctorum eruditionis laude scriptisque celeberrimorum, qui hodie vivunt, imagines et elogia, vitas, scripta, litterarum merita*. Recensuit Jacobus Bruckerus..., imagines ad archetypa aere accurate expressit Ioannes Iacobus Haidius... Decas V. Augustae Vindelicorum, 1766. [! 1746.] [1.]–[8.] (Az oldalak számozatlanok, a Bél portrémetszetét és életrajzát tartalmazó nyolc oldalra az alábbiakban szögletes zárójellel és az általunk adott számozással hivatkozunk.) A mindeddig mellőzött szöveget nemrég magam elemeztem a már említett tanulmányomban. Ld. TÓTH Gergely, *Egy hungarus értelmiségi...*, különösen 420–445.

⁶ „Itaque promisso a senatu [sc. Neosoliensi – megj. tőlem, T. G.] ecclesiastico stipendio, quod et Rosnavienses fecerunt, ea conditione, ut aliquando ipsis operae eius uti liceret, si opus esset [...] Halae [!] advenit.” BRUCKERUS[–BÉL], *i. m.*, [4.]

besztercebányaiak azok, akik hazahívják Bélt, hivatkozva a neki nyújtott támogatásukra.⁷

Bél ugyanakkor a támogatók sorában nem nevesített egy személyt, holott szerepe igencsak fontos lehetett a fiatal diák tanulmányainak lehetővé tételében. Ez a személy Klement Márton (?–1708) besztercebányai jegyző, tanácsúr, Zólyom vármegye törvényszéki ülnöke, aki utóbb, halála évében a város bírójává emelkedett.⁸ Hozzájárulásáról Bél három fennmaradt, nagyobbírszt magyar nyelvű levele tanúskodik, amelyet hozzá írt.⁹ Ezekből kiderül, hogy Klement Márton minden kétséget kizáróan a patrónusa volt Bélnek: a fiatal peregrinus így szólítja mindhárom levelében, sőt, az 1705. évben Klement kézzelfogható támogatását is aláhúzza, mivel „patrónusának és tanulmányai igen bőkezű előmozdítójának” (*Domino Patrono et studiorum suorum Promotori Liberalissimo Colendissimo*) nevezi őt.¹⁰ Igaz ugyanakkor, hogy ebben az esetben Bél arra kéri Klementet, hogy az ő (Bél) saját pénzéből („pénzetskémbül”) küldjön neki 15-20 forintot ruházat vásárlására,¹¹ vagyis lehetséges, hogy ez a város által biztosított alap volt, amelyet a jegyző kezel.

A tekintélyes városi szenátor és az ifjú diák között emellett valamiféle familiáris, bensőséges viszony is lehetett. Ezt bizonyítja a levelek hangneme. Első fennmaradt episztolájában Bél üdvözlétét küldi Klement Márton minden családtagjának, külön nevesítve feleségét, és fiát – vagy unokafivérét –,¹² Klement (János) Mihályt: „Az édes Asszonyomat Eő Kegyelmet, Katicza Aszonyt, Mihály Diakot, és mint Nagy és mint Kis Cselédét

⁷ Uo., [5.]

⁸ Életrajzi adatait ld. HECKENAST Gusztáv, *Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár*. S. a. r., kieg., bev. MÉSZÁROS Kálmán. Budapest, 2005, 234.

⁹ *Bél Mátyás levelezése*, s. a. r. SZELESTEI N. László, Bp., Balassi, 1993, nr. 1, 3, 4. A levelek magyarnyelvűsége (bár Bél olykor átvált latinra, illetve németre) arra utalhat, hogy a Klement családban a magyar volt a kommunikáció (egyik) nyelve; emellett Klement nemesi rangjával, vármegyei tisztségével is kapcsolatban lehet.

¹⁰ Ld. Bél Mátyás levelét Klement Mártonnak. Halle, 1705. dec. 3. = *Bél Mátyás levelezése*, nr. 4.

¹¹ Ld. uott.

¹² Az idézetben olvasható „Mihály diák” a később nagy, de igen kétes hírre szert tett Klement János Mihály. A szakirodalomban nincs konszenzus afelől, hogy kik voltak a szülei. Ld. KÖPECZI Béla, *Egy cselszövő diplomata, Klement János Mihály, 1689-1720*, Budapest, Akadémiai, 2000. 9; HECKENAST Gusztáv, *Ki kicsoda...*, 234. Bél sem nevezi Mihályt Márton fiának – bár ez a rokoni viszony is joggal feltételezhető. Mindenesetre nem zárható ki az sem, hogy a fiú árván maradt, és Klement Márton (Mihály elhalt atyjának rokona) vette magához.

köszöntse *Kegyelmed számmal alázatosan kívánom.*¹³ Későbbi levelében a többi gyermeket is megnevezi, hasonlóan bizalmas modorban: „*Méltóztassa Kegyelmed nevemmel köszönteni Mihály Diakot, Katicza Asszonyt, Maria Örsebet, Ephrosinát és Mártonkát, mellyeknek Istentül mind lelki és testi jokat szívessen kívánok.*”¹⁴ A fentiek alapján elképzelhetőnek tartom, hogy Bélnek esetleg a Klement család biztosított szállást második besztecebányai gimnáziumi tanulmányi ideje során (1702–1704), de akár azt is, hogy a jó képességű, de szegény tanuló segítette tanulmányaiban „Mihály diakot”, azaz egyfajta praepceptora volt. Szintén a szoros, családi kapcsolatra utal, hogy 1706-ban Bél négy darab, négy külön nyelven (latin, magyar, német, szlovák) nyelven megkomponált üdvözlőverset adott ki nyomtatásban Klement Márton lányának esküvője alkalmából.¹⁵

Eléggé nyilvánvaló persze, hogy Bél nemcsak a patrónusát tájékoztatta az említett levelekben. Hosszas beszámolója, amelyet tanulmányairól, professzorairól írt Halléba érkezése után,¹⁶ egyértelműen arra is szolgált, hogy Klementen keresztül a városi tanácsot is informálja, amely ugyancsak támogatta peregrinációját. Vagyis Bél Mátyás levelei olyan levelek, amelyeknek az eseményekről való beszámolón kívül más funkciójuk van: jelezni a pártfogók felé, hogy a pénz jó helyre ment. Ez általános szokás lehetett. A patrónusok maguk is elvárták – joggal –,

¹³ Ld. Bél Mátyás levelét Klement Mártonnak. Körmöcbánya, 1704. szept. 12. = *Bél Mátyás levelezése*, nr. 1.

¹⁴ Ld. Bél Mátyás levelét Klement Mártonnak. Halle, 1705. dec. 3. = *Bél Mátyás levelezése*, nr. 4. „Mártonka” minden bizonnyal azonos azzal a Martinus Klementtel, akit a besztecebányai gimnázium anyakönyve szerint 1714 februárjában helyeztek át az első (legmagasabb) osztályba; Bél, ha rövid ideig is, de tanította őt. Ld. erre Tóth Gergely, *Bél Mátyás besztecebányai diákjai: A besztecebányai evangélikus gimnázium anyakönyvének vonatkozó része, Bél és utóda megjegyzéseivel* = *Lymbus: Magyarságtudományi forrásközlemények*, főszerk. ÚJVÁRY Gábor, felelős szerk. KERÉKES Dóra, Bp., Balassi, 2009, 135–170, itt: 161.

¹⁵ Matthias BEL (Bél Mátyás), *Votum TETRAΓAQTTON, quod, dum ... Georgius Ulricus Hainrich ... Annam Catharinam Klement... Dn. Martini Klement ... Filiam ... Anno MDCCVI. die 3. Mens. Novembris ... matrimonio subiungeret, debiti memor officii sic nuncupabat Matthias Bel, Otsoviensis Hungarus ... Hallae Magdeburgicae, Litteris Orphanotrophei*, [1706.] Közli: SZENT-IVÁNYI Béla, *Bél Mátyás első nyomtatóványa és ifjúkori többnyelvű alkalmi versei*, ItK, 1960/2, 227–235, 230.

¹⁶ Ld. Bél Mátyás levelét Klement Mártonnak. Halle, 1704. okt. 25–30. között = *Bél Mátyás levelezése*, nr. 3. (Bél Mátyás peregrinációjának hallei helyszínére ld. *Képtár* 14. kép.)

hogy a pártfogoltjaik beszámoljanak nekik előrehaladásukról, illetve értesítsék őket külföldi hírekről.¹⁷

De ha el is ismerjük, hogy Bél levelei egyszerre szólnak Klementnek és a városi szenátoroknak, az előbbi kiemelkedő patrónusi szerepe ennek ellenére is nyilvánvaló. Erre utal a levelek bensőséges hangulata, Klement megszólítása; erre utal a nagy gonddal megírt négy nyelvű üdvözlővers-csokor. Végül erre utal az is, hogy Bél az 1705. évi levelében Klement „atyai irántam való indulattyáról” beszél.¹⁸

Mindezek után azonban fel kell tenni a kérdést: miért feledkezik meg Bél később legbökezebb pártfogójáról? Miért nem kaphatott helyet a fentebb már említett (ön)életrajzában? Felmerülhet lehetséges okként Klement Márton fia – vagy unokafivére –, „Mihály diák”, azaz Klement János Mihály (1689–1720). Bél valószínűleg maga is segédkezett az ifjabb Klementnek a hallei tanulmányok megkezdésében; az egyik levelében ugyanis külön jelezte patrónusának, hogy amennyiben Mihály diákot a nemesifjak részére létrehozott hallei Paedagogiumba akarja küldeni, akkor azt levélben meg kell tárgyalni előbb August Hermann Franckéval, az intézmény vezetőjével – de ebben Bél, mint írta, szívesen segít Klementnek.¹⁹ Mihály megérkezett ugyan Halléba (1706. szeptember 2-án iratkozott be), s itt bizonyára kapcsolatban volt Béllal, de hamar továbbállt: 1707 májusában már az odera-frankfurti egyetemen találjuk.²⁰ A nyughatatlan ifjú életútja ezután elképesztő, de egyben meglehetősen kétségbeejtő fordulatokat vesz, s közben elkerülhetetlenül robog a bukás felé. Még 1707-ben Rákóczi feleségének kamarása, majd a fejedelem diplomatája lesz; később, 1714-ben Rákóczit elárulva Bécsbe utazik, és Savoyai Eugén szolgálatába áll. Zavaros manővereinek további színhelyei (egyebek mellett) Brüsszel, Drezda, Berlin: információit, koholmányait több szereplőnek is igyekszik kiárúsítani, ám miután Berlinben egy igen nagy visszhangot keltő intrikája (Savoyainak a porosz király

¹⁷ Vö. JANKOVICS József, *Magyar peregrinusok...*, 211. Valószínű, hogy Bethlen Mihály is rendszeresen beszámolt a tanulmányairól atyjának, legalábbis a vele való levélváltás katalógusa ezt sejteti. Vö. JANKOVICS József, *Utószó = BETHLEN Mihály útinaplója*, 151–152.

¹⁸ Ld. Bél Mátyás levelét Klement Mártonnak. Halle, 1705. dec. 3. = *Bél Mátyás levelezése*, nr. 4.

¹⁹ Ld. Bél Mátyás levelét Klement Mártonnak. Halle, 1704. okt. 25–30. között = *Bél Mátyás levelezése*, nr. 3.

²⁰ TAR Attila, *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1694–1789*, Bp., ELTE Levéltára, 2004. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 11.) nr. 354., 800; HECKENAST GUSZTÁV, *Ki kicsoda...*, 234.

megbuktatására irányuló állítólagos terve, illetve ennek megszűltetése) komoly politikai válságot és diplomáciai bonyodalmat okoz, az alig 31 éves Klementet elítélik és kivégzik.²¹

Felmerülhet tehát, hogy Bél e rossz hírű nevet nem akarta feltüntetni élettörténetében. Különösen azért, mert valamilyen személyes kapcsolat megmaradhatott köztük 1707 után is. Erre lehet bizonyíték egy levél, amelyet Bél Mátyás írt 1719. február 22-én Daniel Ernst Jablonski porosz királyi tanácsosnak, illetve udvari papnak – ekkor Mihály már porosz fogságban, Spandauban raboskodik.²² A levélből az derül ki, hogy „az a szerencsétlen Klement”, azaz Klement János Mihály megpróbált kölcsönt kialakítani Bélből, majd amikor ez nem sikerült, akkor Bél barátaitól és ismerőseitől kért kölcsön, akiket nála, azaz Bélnél (!) ismert meg, s most a barátai rajta – tehát Bél Mátyáson – követelik vissza a pénzt; kéri ezért Jablonskit, hogy próbálja meg az összegnek legalább egy részét visszaszerezni.²³ A levél felvet bizonyos kérdéseket, például rögtön azt, hogy mit jelenthet az a megjegyzés, hogy Klement Bélnél (*apud me*) ismerkedett volna össze annak barátaival. Mindenesetre úgy vélem, nem nehéz elképzelni, hogy Bél e rossz emlékű kölcsön-ügy, illetve általában a kalandor-diplomata gyászos emléke miatt hallgatta el pártfogójának, az „idősebb” Klementnek a nevét visszaemlékezéseiben.

A másik lehetséges választ egy egészen különleges szövegrész szolgáltatja. Országleírásában, a *Notitiában* Bél Mátyás elkészítette az egyes

²¹ Élettörténetére ld. KÖPECZI Béla, *Egy cselszövő diplomata...;* HECKENAST Gusztáv, *Ki kicsoda...;* 234.

²² Valamikor 1718 ősztén tartóztatták le. Ld. KÖPECZI Béla, *Egy cselszövő diplomata...;* 73–76.

²³ „Klementius vero ille infelix, cum nihil aeris artibus suis a me potuisset elicere, ab amicis et necessariis meis, quos apud me nosse coeperat, hanc, quam vides, summam, elicuit. Utinam, vel partem aliquam argenti istius, quod mihi ab amicis imputatur, vindicare possis. Dabo operam, ut intelligas, non te beneficium istud in hominem ingratum contulisse.” A levél utóiratában azt javasolja Jablonskinak, hogy a legbiztosabb, ha Boroszlón keresztül küld neki levelet egy ismerősén (Adelung) keresztül; ezenkívül megjegyzi még, hogy veszélyes lenne írni a saját helyzetéről, illetve (véltetően) általában a magyarországi helyzetről; végül azt is hozzáteszi, hogy Klement sorsát itthon nem ismerik („Fata Klementii hic ignorantur”), amivel azt jelezheti, hogy jobb lenne, ha ez így is maradna. A levél XIX. századi másolatát ld. MTA KIK Kézirattár Ms. 4942. Köszönöm Kis Ivánnak, az MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye munkatársának, hogy a dokumentumot hozzáférhetővé tette nekem. A levélre ld. még KÖPECZI Béla, *Egy cselszövő diplomata...;* 78–79. (A levelet ő fedezte fel, de nem pontosan értelmezi.)

érsekségek és püspökségek főpapjainak az archontológiáját.²⁴ A kalocsai érsekek között terjedelmes életrajzot szentelt Széchényi Pálnak, aki különösen a bécsi udvar és a Rákóczi vezetett felkelők közötti tárgyalások fontos szereplőjeként lett ismertté.²⁵ Bél is ezt a szerepét hangsúlyozza ki, ugyanis beszámol a két fél között 1704 márciusában lezajlott első gyöngyösi értekezlet²⁶ egyik epizódjáról. Az időpont Húsvét vasárnapja (amely ebben az évben március 23-ára esett), az elbeszélés szerint ekkor a gyűlés résztvevői lakomán vettek részt. A kedélyes hangulatot azonban rövidesen elrontotta, hogy a főpap, illetve Rákóczi és Bercsényi között teológiai tárgyú nézeteltérés támadt. Nem részletezem a vita minden mozzanatát: a lényege – legalábbis Bél minden bizonnyal tendenciózus előadásában – az, hogy a két „főkolompos” („uterque primipilorum”) valósággal elborzasztja ateista (!) eszméivel a tisztességben megőszült érseket.²⁷ Számunkra most Bél zárszava érdekes. Ő ugyanis azt állítja, hogy a fentieket eme időszak jegyzőkönyveiből illesztette be ide,

²⁴ Ld. erre TóTH Gergely, *Katolikus egyháztörténet – protestáns szerző tollából. Bél Mátyás a magyarországi római katolikus egyházzal = Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon: Különös tekintettel a Dél-Dunántúltra (1700–1740)*, szerk. Gőzsy Zoltán, VARGA Szabolcs, VÉRTESI Lázár, Pécs, PHF – Pécsi Egyháztörténeti Intézet, 2009, 103–119.

²⁵ Életére ld. KATONA István, *A kalocsai érseki egyház története. (Historia metropolitanae Colocensis ecclesiae.)* II. rész., ford. TAKÁCS József, a fordítást ell. jegyz. TóTH Gergely, szerk. ROMSICS Imre, THOROCZKAY Gábor, Kalocsa, Kalocsai Múzeumbarátok Köre, 2003, 95–116. (ld. különösen a 603. jegyzetünket, az igen bőséges korábbi irodalommal); KOLTAI András, *Széchényi Pál = Magyar Művelődéstörténeti Lexikon: Középkor és kora újkor*, XI. kötet, főszerk. KŐSZEGHY Péter, szerk. TAMÁS Zsuzsanna, Bp., Balassi, 2011, 12–13.

²⁶ Az értekezletre ld. MÁRKI Sándor, *II. Rákóczi Ferenc*, I. köt., Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1907, 322–332; KÖPECZI Béla, R. VÁRKONYI Ágnes, *II. Rákóczi Ferenc*, Bp., Osiris, 2004³, 194; még ld. az értekezlet évfordulója alkalmából tartott konferencia, illetve az annak nyomán készült tanulmánykötet egyes darabjait: *Előadások a Rákóczi-szabadságharc történetéből: A Magyar Történelmi Társulat gyöngyösi konferenciája*, szerk. KATONA Csaba, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 2004.

²⁷ Részletesebb ismertetését ld. TóTH Gergely, *Felekezeti és történelmi emlékezet: A Rákóczi-szabadságharc a 18. századi honi történetírásban*, *Történelmi Szemle*, 2010 13–36, itt: 15–16. Bél határozott szabadságharc-, illetve Rákóczi- és (különösen) Bercsényi-ellenességére ld. uott. 14–21.

„amelyeket mint jelenlévők készítettünk (!).”²⁸ Az idézetben szereplő *praesentes* egyértelmű: „(időben és térben) ott lévőt”, „jelenlévőt” takar. A bizonytalanságot inkább a „*tempestat*” szó okozza, amely általános-ságban jelent vészterhes, nyugtalan időszakot, vagy éppen hirtelen veszedelmet. Ám az epizód rendkívül életszerű, szinte párbeszédes leírása mégis arra utal, hogy Bél szem- és fültanúja volt Széchényi, valamint Rákóczi és Bercsényi vitájának, s így az említett jegyzőkönyv mégis kimondottan a gyöngyösi tárgyalások eseményeinek írásba foglalását jelentheti. Az is e mellett szól, hogy Bél a történetet így vezeti be: ő maga is tökéletesen megismerte (*prorsus cognovimus*) Széchényi nagy műveltségét, illetve a vita közben megnyilvánuló éles eszét és éleslátását békeközvetítői munkája során.²⁹

De ha ez valóban így történt, akkor rögtön adódik a kérdés: hogyan került Bél Gyöngyösre 1704 márciusában? Valószínűnek tartom, hogy Klement Márton, Besztercebánya hivatalos követe kíséretében volt jelen a tárgyalásokon.³⁰ Logikusnak tűnik ugyanis, hogy Klement magával vitte jó képességű patronáltját, vagyis az ekkor már húszéves Bél a követségbe, hogy az segítségére legyen az események feljegyzésében. A bizalmas, jó viszony, amelyről Bél levelei tanúskodnak, illetve a fenti epizód tálalása, úgy vélem, kellő alapot ad ehhez a feltételezéshez.

Lehetne persze azt mondani, hogy ez még nem lenne elegendő ok Klement nevének elhallgatására. S ez még valóban nem elég; ám 1705-ben Klement Márton Besztercebánya város követeként aláírja a konföderáció szövetséglevelét, tehát némileg exponálja magát

²⁸ „Haec, ex adversariis eius tempestatibus, quae praesentes consignavimus, libuit interserere...” Ld. Matthias BEL, *Notitia Hungariae novae historico geographica...* Tomus III., Viennae Austriae, Straubius, 1737, 579. Érdekes, hogy a „quae ... consignavimus” a szöveg egyik letisztított kéziratos példányában (LK 237. p. 63.) még nincs benne, ezt Bél később szúrta bele. Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy ő volt az, aki kiegészítette a kéziratot, hiszen ezt csak ő tehetett meg szerzőként, és a kötet kiadását is maga felügyelte. (Még ld. a következő jegyzetet.) Még akár emelheti is a megjegyzés értékét, hogy Bél utólag szúrta bele a szövegbe. Talán némi tépelődés után döntött úgy, hogy az elbeszélés nyomatékosítása végett elárulja az olvasónak: ezt a politikai vonatkozások miatt igen kényes történetet jelenlévőként, maga jegyezte le.

²⁹ „Vir erat moris prisci, hoc est severi, et facti ad omnem gravitatem. Multam is operam, sedandis motibus Rákóczianis, iubente caesare, tametsi cadentem ad irritum, navavit. Qua occasione, mirificam eius doctrinam, et in disputando ingenii iudicii acumen prorsus cognovimus.” BEL, *Notitia*, i. m., p. 578.

³⁰ Klement követségére ld. JURKOVICH Emil, *II. Rákóczi Ferenc szabadságharca és Besztercebánya*, Besztercebánya, Machold Fülöp, 1903, 130.

Rákóczi mozgalma mellett.³¹ Így aztán nem lehet kizárni, hogy Bél, aki a szabadságharc dicstelen utolsó évei, illetve a harcok okozta pusztulás és nyomor miatt igen ellenséges volt a felkelt rendekkel, és különösen Rákóczival és Bercsényivel szemben,³² nem szívesen idézte fel Klement alakját, vagy éppen azt, hogy ő bármilyen formában részt vett volna a mozgalom eseményeiben. 1746-os (ön)életrajzában nem szerepel a gyöngyösi értekezleten való részvétel sem.

Kérdéses ugyanakkor, hogy Bél döntése mögött feltétlenül egy konkrét okot kell-e keresnünk. Az élettörténetnek a körülményekhez alkalmazkodó, folyamatos „újraírása”, bizonyos személyek kisatírozása – amit Bél is nyilvánvalóan megtett a biográfiájában – nem feltétlenül mindig egy tudatos, átgondolt folyamat.³³ De abban azért eléggé biztos vagyok, hogy a fenti tényezők közül valamelyik, vagy akár mindegyik szerepet játszott abban, hogy az egykori patrónus neve elmaradt Bél visszaemlékezésében.

Bél Mátyás orvosi tanulmányai

Az 1746. évi (ön)életrajzban van egy olyan részlet Bél egyetemi tanulmányai kapcsán, amely eddig talán nem kapott kellő figyelmet. Így hangzik: „De még így sem csillapodott le a vágya hősünknek, hogy kellő módon felkészüljön az egyház és honfitársai szolgálatára; még az orvostudományt is hozzávette a többihez, legalábbis amennyit szükségesnek ítélt belőle saját magának, ha majd egyszer nem lesz kéznél orvos. Hogy ez a vállalkozása mennyire helyes volt, azt hajlott korában értette meg, gyakori betegségei folytán.”³⁴

Ez a fontos megjegyzés több kérdést is felvet. Tisztázni kell először is, hogy melyik professzort hallgatta Bél. Tanulmányai idején ugyanis két professzor oktatott orvoslást Halléban: Friedrich Hoffmann (1660–1742) és Georg Ernst Stahl (1659–1734). Bár Stahl Hoffmann hívására jött Halléba, idővel igen komoly szakmai ellentét támadt köztük. Ennek oka

³¹ HECKENAST Gusztáv, *Ki kicsoda...*, 234.

³² Ld. még erre fentebb a 27. jegyzetet.

³³ Az önéletrajzok eme sajátosságára további irodalommal ld. TÓTH Gergely, *Egy hungarus értelmiségi...*, 428.

³⁴ „Neque tamen ita exhaustum desiderium nostri est, ad ecclesiae et civitatis ministerium rite se praeparandi, sed et medicinam adiecit, quantum scilicet eius sibi necessarium aliquando, medico carenti, fore iudicabat; quod quam bene susceperit, aetate proveciore demum, frequentius aegrotans, intellexit.” BRUCKERUS[–BÉL], *i. m.*, p. [5.]

az volt, hogy Stahl – más korabeli tudósokhoz hasonlóan – vitalista elveket vallott, vagyis az ember szervezetének működése kapcsán feltételezett egy életfenntartó, anyagtalan elvet, amelyet léleknek nevezett. Ez komoly kritikát váltott ki, s mások mellett Friedrich Hoffmann is ellene fordította, aki természetesen nem tagadta a lélek létezését, de nem tulajdonított neki olyan funkciót, amely a test működtetésével lenne kapcsolatos (ezt a feladatot Hoffmann szerint a szív látta el). A polémia utóbb (1716-ban) Stahl távozásához vezetett.³⁵ Így tehát nem lényegtelen megállapítani, hogy Bél melyikőjük előadásait látogatta.

A kérdésben ismét a Bél-levelezés nyújt nekünk segítséget; ebből ugyanis elég egyértelműen kiderül, hogy a későbbi jeles tudós Stahl-tanítvány volt. Először is, Bél a Klementnek írt, fentebb már említett levélben Stahl-t nevezi meg a két orvos-professzor közül;³⁶ vagyis elég valószínű, hogy az ő előadásait látogatta. Ebben erősítenek meg minket további levelek is. 1722-ben Bél „Stahl-féle tablettákat” küld a betegeskedő Krmann Dánielnek, amelynek hatását rendkívül jónak tartja,³⁷ majd négy évvel későbbi levelében Stahl-t „az egész földkerekség legelső orvosaként” aposztrofálja.³⁸ De még neki, azaz Bélnek is Stahl-pirulákat írt fel 1744-ben Moller Károly Ottó, régi ismerőse, amelyeket aztán engedelmesen be is vett, ahogyan azt levele tanúsítja.³⁹

³⁵ Ld. Florian STEGER–Maximilian SCHOCHOW, *Medizin in Halle: Friedrich Hoffmann (1660-1742) und das Wechselspiel von Theorie und Praxis*, *Sudhoffs Archiv* 99(2015) 127–144. Stahl életére még ld. Irene STRUBE, *Georg Ernst Stahl*. Leipzig, Springer, 1984.

³⁶ „...medicinam [sc. profitetur] dominus Stahlus...” Ld. Bél levelét Klementnek. Halle, 1704. okt. 25–30. között. = SZELESTEI, *Bél Mátyás levelezése*, nr. 3.

³⁷ Ahogy Bél fogalmaz, küld Krmann részére „unciam pillularum Stahlis, auro contra pretiosarum, si efficaciam spectes.” Ld. Bél Mátyás levelét Krmann Dánielnek. Pozsony, 1722. ápr. 11. = *Bél Mátyás levelezése*, nr. 167.

³⁸ „Imperatrix Moscoviae, classe Anglorum obsessa, cogitur quiescere. Ex amicis exteris habeo, quasi arcanum quoddam, cum morbo eam incipere conflictari, quam incurabilem medicorum toto orbe princeps Stahlus, eo evocatus, pronuntiaverit. Ita eam nemesis divina mature occupat.” (Kiemelés tőlem, T. G.) Ld. Bél Mátyás levelét Krmann Dánielnek. Pozsony, 1726. okt. 10. = *Bél Mátyás levelezése*, nr. 307.

³⁹ „Nempe gratiae admodum, atque salutares mihi fuerunt monitiones, quas ad me, de tuenda valetudine, perscribere voluisti. Ita feci, faciamque porro, quemadmodum iussisti. Enim vero, utor pillulis Stahlis, praemisso, atque interposito etiam, pulvere antispasmodico, quae sane medicatio, et offarta viscera, commode abstergit, et lenit quodammodo effervescentem sanguinem: qui subinde ad caput fertur, et subitas palpitationes cordis procreat.” (Kiemelés tőlem, T. G.) Ld. Bél Mátyás levelét Moller Károly Ottónak. Pozsony, 1744. szept. 20. = *Bél Mátyás levelezése*, nr. 866.

Már a fenti, Stahl felmagasztaló kijelentés is sejteti, hogy Béltre nagy hatással voltak az orvosprofesszor órái. De amiért igazán érdemes tanulmányai közül ezt alaposabban megvizsgálni, az egy 1731-ben írt kijelentése, amely Hajnóczy Dánielhez címzett levelében található. Itt egyenesen azt írja: az volt a terve, hogy orvosként fog megöregedni, de az orvostudomány „visszautasította” őt – Bél nem tudja, „mit vétett”, hogy így kellett történnie.⁴⁰ E kijelentés még akkor is igencsak elgondolkodtató, ha tekintetbe veszünk néhány tényezőt. Ebből a legfontosabb, hogy Bél a besztercebányai és rozsnyói szenátus azért támogatta anyagilag hallei peregrinációja alatt, hogy majd tanárként és lelkészként szolgáljon.⁴¹ Nehezen feltételezhető tehát, hogy ő az egyetemen „megingett” volna, s az orvosi pályát készült választani – ezt bizonyosan nem tehetné volna meg. Talán helyesebb, ha azt gondoljuk, hogy idősebb korában akart intenzívebben foglalkozni orvostudománnyal, ám mégsem úgy haladt vele, ahogy azt szerette volna – vagy valami más ok játszott közre, amiért lemondott róla.

Kulcsfontosságú lehet a kérdésben Bél Mátyás kilenc évvel korábbi levele, amelyet 1722. augusztus 17-én írt Krmann Dánielhez. Ebből kiderül: a szuperintendens valamilyen orvosi ügyben fordult hozzá, amelyben készségesen segít neki, hiszen, mint írja, „én magam is orvos vagyok; e mesterséget az egyetemen gyakoroltam, s olykor ma is gyakorlom, bár a rendes [orvosok] gyűlölnék érte.”⁴² Ezt követően a tünetek alapján diagnózist állít fel Krmann betegségére, majd gyógyszert is „felír”, pontosabban küld neki, részletes használati utasítással. A levele végén – talán, hogy saját orvosi tekintélyét ezzel is öregbítse – megjegyzi: nemrég egy „pápista” epilepsiás embert gyógyított meg, és most egy magasrangú emberhez megy majd, aki ugyanebben a betegségben szenved.⁴³

⁴⁰ „Nam, animus fuit in arte medica consenscendi, quae me tamen, nescio, quo meo maleficio, repudiavit.” Ld. Bél Mátyás levelét Hajnóczy Dánielnek. Pozsony, 1731. nov. 24. = *Bél Mátyás levelezése*, nr. 431.

⁴¹ Amint említettük, az (ön)életrajz szerint „egyházi ösztöndíjat” (*ecclesiastico stipendio*) kapott (ld. BRUCKERUS[-BÉL], *i. m.*, [4.]), ami egyértelműen azt sejteti, hogy teológiai stúdiumokat kellett folytatnia az egyetemen, hogy majd egyházi szolgálatba állhasson.

⁴² „Rogas consilium medicum! Ipse ego medicus sum, quam artem in academiis exercui, et subinde, cum invidia ordinariorum, adhuc exerceo.” Ld. Bél Mátyás levelét Krmann Dánielnek. Pozsony, 1722. aug. 17. = *Bél Mátyás levelezése*, nr. 179.

⁴³ „Paucis addo: curavisse me proxime epilepticum hominem Pontificium, qui ex morbo singulis diebus 3. 6. imo 14. corripiebatur, fundamentaliter. Nunc praecipuae dignitatis virum aggrediar, eodem laborantem malo. Deus addat efficaciam.” Uo.

A fentiekből számos tanulság adódik. Először magára a jelenségre, a levélen keresztül való orvoslásra érdemes néhány szót szólni. Ez a módszer, amint azt Krász Lilla tanulmányából megtudhatjuk, egyáltalán nem egyedi, sőt, bevett gyakorlat volt Magyarországon a XVI. századtól kezdve.⁴⁴ Nincs is ezen mit csodálkoznunk, ha a korabeli orvosok alacsony számát, vagy az utazás nehézségeit tekintjük. A másik nagyon fontos adalék, hogy Bél orvosnak nevezte magát, és valóban praktizált is Pozsonyban – ráadásul jó híre lehetett, ha „pápista”, azaz katolikus beteghez is hívták. Igaz, nem hallgatja el azt sem, hogy a „rendes” (*ordinarius*) orvosokkal emiatt konfliktusai voltak, de legalábbis féltékenyek voltak rá. A hivatásos orvosok alatt a korabeli Magyarországon a megyei főorvost, vagy városi orvost kell érteni; de az egészségügyi piacon voltak egyéb szereplők is, így a hivatalos gyógyítók (sebészek, borbélyok, bábák, patikusok), illetve a nem hivatalos gyógyítók (javasasszonyok, „okulisták”, sérvmetszők, gyógyszerárusok stb.). A lakosság sokszor az utóbbiakhoz fordult, bár az államhatalom a század közepétől már fellépett ellenük.⁴⁵ Bél a jelek szerint valamiféle köztés zónában helyezkedett el: egyetemen tanulta az orvoslást, de orvosi diplomát nem szerzett. Pozsonyban viszont lehetett piaca, széles ismeretségi köre miatt is.

A fentiek alapján megengedhetünk magunknak egy feltételezést. Amikor Bél arról írt, hogy őt az „orvosi mesterség”, avagy az orvosi hivatás visszautasította, lehet, hogy a „rendes” orvosok féltékenységére, haragjára gondolt. Másképpen fogalmazva: könnyen lehetséges, hogy végül ez vette el a kedvét attól, hogy e tudományt és annak gyakorlását jobban elsajátítsa. Ambícióit végül az egyik fia teljesítette be: Bél János Teofilból diplomás, hivatásos orvos lett.⁴⁶

Petersen Boroszlóban: Bél találkozása a radikális pietizmussal

Amint az ismeretes, a peregrináció Bél Mátyás korában nemcsak a tanulásról szólt, hanem kapcsolatépítésről, információszerzésről, a környező világ felfedezéséről is. Minden állomás, nagyobb város egyben feladat:

⁴⁴ Krász Lilla, „A mesterség szolgálatában”: Felvilágosodás és „orvosi tudományok” a 18. századi Magyarországon, *Századok* 2005/5, 1065–1104, 1068–1069.

⁴⁵ Krász Lilla, „A mesterség szolgálatában”, 1069–1070.

⁴⁶ Ld. erre Bél Mátyás levelét Sigmund Jakob Baumgartnernek. Pozsony, 1740. augusztus 22. = *Bél Mátyás levelezése*, nr. 808. Még ld. HAAJ Lajos: *Bél Mátyás*, 72.

megismerni, amit érdemes (nevezetességek, épületek, könyvtárak),⁴⁷ s megismerkedni azokkal, akikkel érdemes. A peregrináció eme mozzanata szoros kapcsolatban áll az apodemikus, azaz utazási irodalommal, amely az idegen országok, városok megismeréséhez, és a tapasztaltak lejegyzéséhez adott módszertani segítséget – hiszen a peregrinus diákok egyben utazók is.⁴⁸ A tanulni vágyó ifjak naplói ennek megfelelően telve vannak az útuk során megismert nevezetességekkel, illetve nevezetes személyekkel – Bethlen Mihály diáriuma is kiváló példa erre.⁴⁹

Bél 1746. évi (ön)életrajzába is átszűrnek valami ebből az attitűdből, vagyis jól lehet érzékelni, hogy a fiatal zólyomi diák a korabeli szokások és elvárások szerint, „nyitott szemmel” járt hallei peregrinációja, vagyis az oda- és visszaút során. Ékes példája ennek a hazaút egyik mozzanata, a második boroszlói tartózkodás, illetve annak megörökítése a biográfiában. „Ezután Lignitzből Boroszlóba érkezett” – szól a szöveg – „és egyedül arra fordított gondot, hogy körültekintőbben fogván a dologhoz, alaposabban megismerje mindazt, amit az előző ott tartózkodásakor nem tudott. Ezért nem nyugodott addig, amíg a közkönyvtárakat nagy haszonnal végig nem böngészte, s a tudós emberek bizalmát el nem nyerte. Elsősorban Neumann volt barátságos hozzá, és sokat beszélgetett vele a teológia minden válfajáról, elsősorban a próféciákról; erre Petersen magyarázatai szolgáltattak

---

⁴⁷ A jelenségre friss esettanulmány, további bőséges irodalommal: MONOK István, *Magyarországi utazók leírásai az európai könyvtárakról a 16–17. században = Peregrináció és erudíció: Tanulmányok Tonk Sándor tiszteletére*, szerk. BOGDÁNDI Zsolt, LUPESCU MAKÓ Mária, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2020, 307–324.

⁴⁸ A Monok István által (ld. előző jegyzet) említett irodalmon kívül még Justin Stagl írásaira utalok: Justin STAGL, *Die Apodemik oder „Reisekunst” als Methodik der Sozialforschung von Humanismus bis zur Aufklärung = Statistik und Staatsbeschreibung in der Neuzeit, vornemlich im 16–18. Jahrhundert*, hrsg. von Mohammed RASSEM–Justin STAGL, Paderborn–München–Wien–Zürich, Schöningh, 1980 (Quellen und Abhandlungen zur Geschichte der Staatsbeschreibung und Statistik, 1), 131–204.; Justin STAGL, *A History of Curiosity: The Theory of Travel, 1550–1800*, London, Routledge, 2004.

⁴⁹ A jelenségre még ld. JANKOVICS József, *Utószó = BETHLEN Mihály útinaplója*, 146–149.

alkalmat, aki éppen akkor titkon bejött a városba, és ravaszul terjesztette őket.”⁵⁰

Az idézetben két név bukkan fel. Az első Caspar Neumann (1648–1715), a sokoldalú boroszlói lutheránus lelkész és professzor,⁵¹ a második pedig egy még érdekesebb figura, Johann Wilhelm Petersen (1649–1727), a szélsőséges tanokat hirdető teológus. Petersen korábban evangélikus lelkész volt, sőt szuperintendensi hivatalt is betöltött, ám radikális chiliasztikus eszméi miatt 1692-ben elbocsátották állásából. Ezt követően – a brandenburgi választófejedelemnek köszönhetően – évjáradékot kapott, így a továbbiakban eszméi terjesztésének és az írásnak élt, a vele hasonló tanokat valló, és azok terjesztésében aktívan közreműködő feleségével együtt.⁵²

Bélnek tehát volt mit megbeszélnie Neumann-nal, már csak azért is, mert Petersen eszméi meglehetősen eltértek a hivatalos lutheránus teológiától. Apokatasztaszisz-tana szerint minden helyreáll majd az utolsó ítéletnél: nem lesz kárhozat, Krisztus a Sátánt is megszabadítja a bűntől, és az egész mindenséget üdvözíti, megváltja.⁵³ A lélek köztes állapotáról (*tertius locus*) való tanítása alapján a lélek megtisztító eljárásan megy át: ez lenne az átkötő elem az ezeréves birodalom és a fentebb említett apokatasztaszisz között.⁵⁴ Ide tartozik még az apokaliptikus víziók kérdése. Petersen felesége maga is beszámolt fiatalkori látomásairól, Petersen pedig egy nemes lány vízióinak elbeszélését jelentette meg nyomtatásban.⁵⁵ Az efféle látomások, és a nyomukban keletkező modern

---

⁵⁰ „Tunc Lignitio Vratislaviam accessit, in eam unice curam incumbens, ut, quae in priore praesentia sua non poterat, ea iam usu rerum subactiori penitus cognosceret. Proinde non conquievit prius, quam bibliothecas publicas cum fructu perreptaret, et doctis viris se prorsus insinuarer. In primis a Neumanno humaniter admissus est, multusque cum eo sermo fuit de omni theologiae genere, maxime prophetico, occasione sumta de Petersenii, qui tunc clam urbem ingressus erat, interpretationibus, quas astute disseminabat.” BRUCKERUS[–BÉL], *i. m.*, p. [5.]

⁵¹ Személyére és a korabeli boroszlói tudományos élet bemutatására ld. W. R. WARD, *The protestant Evangelical Awakening*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992, 68–70.

⁵² Életrajzára jó összefoglalás, további irodalommal: FONT ZSUZSA, *Erdélyiek Halle és a radikális pietizmus vonzásában*, Szeged, SZTE, 2001, 115–116.

⁵³ FONT ZSUZSA, *Erdélyiek Halle...*, 117–121.

⁵⁴ FONT ZSUZSA, *Erdélyiek Halle...*, 118.

⁵⁵ FONT ZSUZSA, *Erdélyiek Halle...*, 115–116.

próféciák szintén vegyes fogadtatásban, sőt a hivatalos egyház részéről inkább elutasításban részesültek.⁵⁶

A radikális lelkész megítélését tovább bonyolította az 1707–1708-ban jelentkező különleges sziléziai megújulási mozgalom, Petersen elnevezése szerint a „Die Macht der Kinder” („Gyermekek hatalma” vagy „hadereje”): fiatalokorú gyermekek spontán gyűléseket kezdtek el tartani, közös imával és énekléssel. A jelenség éppen 1708 elején gyűrűzött be Boroszlóba is, Neumann pedig igyekezett azt hivatalos egyházi keretek közé szorítani. Petersen viszont természetesen ebben is az utolsó idők jeleit látta – ahogy az egy 1709-es kiadványából is nyilvánvaló –,⁵⁷ és maga is személyesen kapcsolatba lépett a mozgalommal 1708-ban.⁵⁸ Nyilvánvalóan ezzel függött össze, hogy ugyanekkor megjelent Boroszlóban is.

Bél Mátyás határozottan jelezte, hogy nem ért egyet Petersen eszméivel (a *clam* és az *astute* szavak – „titkon”, „ravaszul” – világosan erre mutatnak pejoratív csengésükkel).⁵⁹ Ez nem is meglepő, mivel a pietista reformerek sem tartoztak a radikális tanokat hirdető lelkész követői közé. Philipp Jakob Spener (1635–1705) ugyan jó viszonyban volt Petersennel, ám tanaival (apokatasztaszisz, *terius locus*) nem azonosult; emellett Francke és köre is távol tartotta magát tőle, illetve általában a radikálisabb, „rajongó” mozgalmaktól – bár kisebb botlások és elhajlások azért előfordultak, illetve a chiliazmus sem volt teljesen

⁵⁶ FONT Zsuzsa, *Erdélyiek Halle...*, 116.

⁵⁷ Petersen vonatkozó könyve: Johann Wilhelm PETERSEN, *Die Macht der Kinder in der letzten Zeit: auf Veranlassung der kleinen Prediger, oder der betenden Kinder in Schlesien aus der Heiligen Schrift vorgestellt...* Frankfurt und Leipzig, Heil und Liebezeit, 1709.

⁵⁸ A mozgalomra ld. W. R. WARD, *The protestant Evangelical Awakening*, 71–73, illetve újabban: Eric Jonas SWENSSON, *Kinderbeten: The Origin, Unfolding, and Interpretations of the Silesian Children’s Prayer Revival*, Wipf and Stock Publishers, 2010. Felesége önéletrajzából megtudható, hogy Petersent a mozgalom résztvevői egyenesen hívták Sziléziába. Ld. uo. 51. Petersen az életrajzában is beszámol egy boroszlói utazásról, bár pontos dátumot nem ír: „Ich reisete darauf nach Breslau, und sprach unterwegs einem Barone zu, der mich auch mit vielen Freuden empfing, und längst nach mich ausgesehen hatte, allwo ich auch das Evangelium predigte, und Beth-Stunden hielte.” Ld. Johann Wilhelm PETERSEN, *Das Leben Jo. Wilhelmi Petersen ... als zeugens der warheit Christi und seines Reiches...*, [S. I.], [s. n.], 1717. 314. Oberuč szerint Petersen Neumann-nál rejtőzködött boroszlói tartózkodása alatt (OBERUČ, *i. m.*, 33–34.) – ám erre mi semmilyen forrást nem találtunk. Elképzelhető, hogy az (ön)életrajz közlését (ld. 50. jz.) értette félre.

⁵⁹ Ld. még a teljes idézetre az 50. jegyzetet.

idegen tőlük.⁶⁰ Bél ugyanakkor szemmel láthatólag a „hivatalos” hallei állásponhoz tartotta magát, amikor kifejezte nemtetszését Petersen tanáival kapcsolatban.

Úgy gondolom azonban, hogy ebben az epizódban nem is ez a legérdekesebb. Sokkal inkább az, hogy megmutatja nekünk, mennyi impulzus érhetett ekkor a peregrináló diákot. Útja során olyan események középebe csöppenhetett, illetve olyan személyekkel találkozhatott, akik a korabeli politikai, vagy jelen esetben vallási életben nagy fontossággal bírtak; továbbá olyan beszélgetéseket, vagy akár vitákat folytathatott le, amelyekre itthon aligha lehetett volna alkalma. Hogy mindez milyen mély nyomokat hagyhatott egy-egy diákban, arra Bél a remek példa, aki még évtizedek után is emlékezett erre az epizódra, s belefoglalta életrajzába.

Összegzés

A fentiekben három kisebb mozzanatot vizsgáltam meg Bél Mátyás peregrinációjával kapcsolatban: a pártfogó, azaz Klement Márton személyét és a hozzá fűződő viszonyt; Bél orvosi tanulmányait és annak későbbi következményeit; végül pedig a peregrináció során szerzett ismeretéseket és tapasztalatokat, az 1708. évi boroszlói tartózkodás példáján. A kutatás és a tanulmány írása során az volt a tapasztalatom, hogy ezek a momentumok, illetve a vizsgálat során feltáruló részletek valójában nagyon sokat elárulnak Bél korai éveiről, kapcsolatrendszeréről, illetve kapcsolatépítéséről. Különösen fontosnak tartom Bélnek az orvostudomány iránti érdeklődését, orvosi tevékenységét, amely szintén a peregrináció során, Stahl professzor hallei előadásai nyomán kezdődött el.

Ezután már csak azt sajnálhatjuk, hogy nem maradt fenn Bélről útinapló, legalább a Halléba, illetve a Halléból való utazásról: mert úgy látszik, hogy alaposan kihasználta ezt a két rövid alkalmat is.⁶¹ Ám az 1746-ban megjelent (ön)életrajz, illetve a levelezés és egyéb források

⁶⁰ Ld. FONT Zsuzsa, *Erdélyiek Halle...*, 121–122. Még ld. W. R. WARD, *The protestant Evangelical Awakening*, 58, 59, 140. (et passim), illetve Eric Jonas SWENSSON, *Kinderbeten*, 46. et passim.

⁶¹ Elvileg feltételezhetnénk, hogy valóban készített útinaplót, annak alapján, hogy (ön)életrajzában – viszonylag – részletesen beszámolt a második boroszlói tartózkodásáról. Úgy gondolom azonban, hogy ez még nem elégséges indok arra, hogy azt állítsuk: Bél ebből merített volna. A Neumann-nal való találkozás, illetve a Petersenről szóló beszélgetések enélkül is megragadhattak emlékezetében.

alapján mégis lehetett fontos új adalékokat találni életének 1704–1708 közötti szakaszához. Eme adalékok értékelésében, megértésében nagy segítségemre voltak szeretett kollégáknak, Jankovics Józsefnek az írásai, amelyeket örömmel olvastam újra.

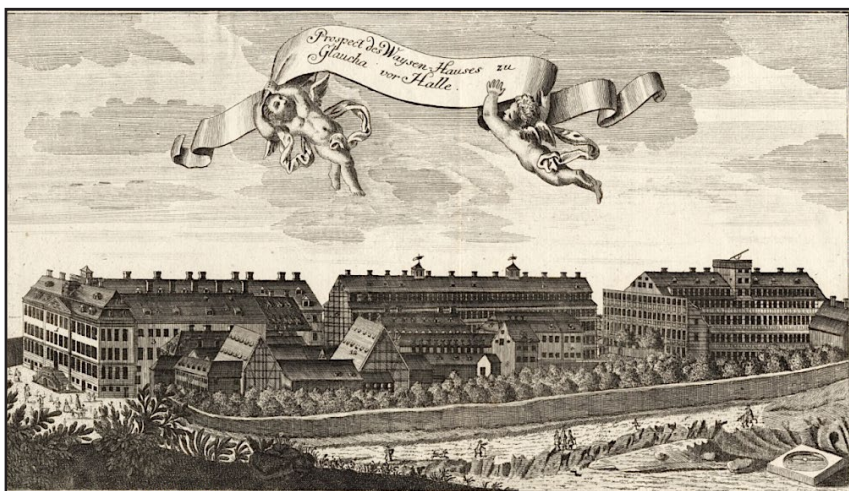
Summary

Additions to Matthias Bel's Peregrination

József Jankovics has published several studies on the university visits of Hungarian students, their experiences there and their perception of Europe. Building on his research, my paper will examine the peregrination of the renowned Hungarian historian Matthias Bel (1684–1749) in Germany. Although Bel did not write a diary or report on his years in Halle, his (auto)biography, his letters from that time and other sources can help us understand the details of his peregrination, and the impressions and experiences he had during his time abroad.

In my study, I will primarily examine three aspects. First, I will demonstrate how Bel obtained the funds necessary for his foreign studies. In this context, I will focus particularly on his most important patron, Márton Klement, the notary of Banská Bystrica. Then I turn to Matthias Bel's university years in Halle, and a lesser-known aspect of his time there, namely his medical studies. Finally, I examine the events of his eventful journey home, focusing on his encounter with the radical theologian Johann Wilhelm Petersen and his prophecies and other extreme teachings in Wrocław.

13. Bél Mátyás
Johann Jakob Haid
rézmetszetén (1746)

14. Bél Mátyás tanulmányainak helyszíne 1704 és 1707 között:
a Frankce által alapított hallei árvaházi épületegyüttes látképe
a XVIII. század elején

38. Csoportkép tevétel
A *Nagy az Isten állatkertje* című konferencia résztvevői
– Nyíregyházi Állatpark, 2015. április 18.

39. Jankovics József előadást tart a *Sok dolog optikai kérdés: Politikai humor a magyar irodalomban* című konferencián, az asztalnál Szentmártoni Szabó Géza és Vadai István
– Vaja, Vay-kastély, 2015. november 13.

40. Jankovics József a Móricz-emlékérem átvételekor
 Bihari Albertné és Mercs István társaságában
 – Nyíregyháza, 2016. október 17.

42. Ételle-italra várva
 – Vaja, Vay-kastély, 2017. december 2.

„Ha belegondolunk, KSI-nek is Keserű hívta fel a figyelmét az első magyar útikönyv szerzőjére, Szepesi Csombor Mártonra, miként Jankovicsban nemcsak KSI, hanem Keserű is felismerte a peregrinus Bethlen Miklós ígéretes kutatóját. Nem túlzás azt mondani, hogy a két mester, Keserű és KSI vetekedtek egymással Jankovicsért.” (ÁCS Pál, SZÉKELY Júlia)

„...Gyöngyösi az esetek döntő többségében ront a szövegen. Nem közvetíti Czobor írásának érzékenységét, költőiségét, esetenként bonyolult, szinte minden magyar előzményt nélkülöző nyelvezetét, nem veszi át az egyedi versformát.” (KÓSZEGHY Péter)

„Az eperjesi vérengzés és a debreceni sarcoltatás megalapozták Carafa hírét Erdélyben is, ahol ugyan sokkal szelídebb módszereket alkalmazott, de azért (...) arról gondoskodott, hogy a tárgyalásra érkező erdélyi urakat Szeben főterén egy akasztott ember látványa fogadja.” (NAGY Lev-ente)

„Csúzy praktizálásával és igehirdetésével a magyar barokk próza egyik lehetősége, de tovább már nem működtethető és nem írható végpontját jelölte ki. A XVIII. század elején megvalósuló ex cathedra hitképviseletet a század végére a markáns, de apológiába hajló hangnem váltja fel.” (MERCUS István)

„Kazinczy saját nyelvét és költői invencióját is mélyen áthatotta Zrínyi költői nyelve. A Syrena-kötet szövegén tett szerkesztői és textológiai beavatkozásai éppúgy sokat elárulnak erről, mint saját alkotásainak Zrínyi-imitációi. A költői invenció forrása sok esetben a textológusi munka volt, és ez fordítva is igaz: Kazinczy felvilágosult gondolatai, preromantikus költői nyelve olykor befolyásolták a textológusi munkáját.” (BENE Sándor)

„Ki volt akkor tehát az a személy, akinek tört címere mellett írta és fejezte be Arany János az eposzt?! Szerintem ez csak a Rákóczi-családra vonatkozhat, hiszen Aranyék Rákóczitól – természetesen I. Györgyre gondolok – kapták a nemességet, ám a Rákóczi-család utána valóban kihalt, mégpedig Rákóczi fiainak, Józsefnek és Györgynek, illetve György apácaként meghalt lányának elhunytával.” (SZÖRÉNYI László)

„Esterházy szubverzív műve alapvetően kérdőjelezte meg a nyelvhez, a szerzőséghez, a hatalmi pozícióhoz való viszonyt, leplezte le azokat a mechanizmusokat, melyek a torz hatalmi diskurzusok (beleérve az ideológiaiag erősen fertőzött irodalomtörténet-írást is) manipulatív gesztusait fétisizálják.” (CSEHY Zoltán)

